

Фјодор Достојевски

ПОНИЖЕНИ И УВРЕЂЕНИ

Превео с руског
Милосав Бабовић

■ Laguna ■

САЗБУКА

Наслов оригинала

Фёдор Михайлович Достоевский
УНИЖЕННЫЕ И ОСКОРБЛЕННЫЕ

Copyright © овог издања 2023, ЛАГУНА
Copyright © овог издања 2023, САЗБУКА

КЛАСИЦИ
СВЕТСКЕ
КЊИЖЕВНОСТИ

Књига бр. 48

Садржај

<i>Понижени, увређени и еџисџични људи</i>	9
<i>(Ана Јаковљевић Радуновић)</i>	
Понижени и увређени	25
О ауџору	473

ПРВИ ДЕО

ГЛАВА ПРВА

Прошле године, двадесет и другог марта предвече, десила ми се врло чудна ствар. Целог дана ишао сам по граду и тражио стан. Стари стан ми је био веома влажан, а ја сам тада већ почео некако сумњиво да кашљем. Још у јесен сам хтео да се преселим, али сам остао до пролећа; целог дана нисам могао наћи ништа погодно. Пре свега, хтео сам заседан стан, а не подстанарски кутак, а затим, желео сам макар и једну собу, али обавезно велику и, наравно, истовремено што јевтинију. Опазио сам да је у тескобном стану и мисли човековој тесно. А ја сам, смишљајући своје будуће приповетке, увек волео да шетам по соби. Узгред да кажем, мени је увек било пријатније да смишљам своја дела и сањам како ћу их написати него да их пишем, и, верујте, то није било из лености. А због чега? Још изјутра осећао сам да ми није добро, а око сунчева заласка било ми је сасвим рђаво: почињало је нешто налик на грозницу. А поред тога, целог дана сам био на ногама и уморио се. Предвече, у први сутон, пролазио сам Вазнесенским проспектом. Волим мартовско сунце у Петрограду, особито залазак – наравно када је ведар, хладан дан. Сва улица одједном сине, обасјана

јарком светлошћу. Све куће одједном некако заблистају. Њихове сиве, жуте и мутнозелене боје изгубе за тренутак сву своју суморност; у души као да се разведри, некако задрхтиш, или као да те неко гурнуо лактом. Нови поглед, нове мисли... Чудно је шта може да учини један сунчев зрак од душе човекове!

Али сунчев зрак се угасио; мраз је стезао све јаче и почињао да штима за нос; смркавало се све више; гасна светлост сину из радњи и продавница. Кад сам стигао наспрам Милерове посластичарнице, одједном сам стао као укопан и загледао се на другу страну улице, као да сам предосећао да ће ми се управо тада догодити нешто необично; и управо у том тренутку, на супротној страни, угледао сам старца и његова пса. Врло добро се сећам да ми се срце стегло од неког веома непријатног осећања, а нисам могао одредити какво је било то осећање.

Ја нисам мистик; у предосећања и гатања готово не верујем; али мени се, као можда и свим људима, десило у животу неколико случајева доста необјашњивих. Ето, на пример: тај старац, зашто сам приликом тадашњег сусрета с њим одмах осетио да ће ми се исте вечери десити нешто несвакодневно? Додуше, ја сам био болестан; а болесничка осећања скоро увек су варљива.

Лаганим, несигурним кораком старац се приближавао посластичарници, вукући ноге као мотке, скоро не савијајући их, погурен и лупкајући штапом о тротоарске плоче. Никад у животу нисам видео тако чудну и ружну појаву. И раније, пре овог сусрета, када смо се сретали код Милера, увек би ме до бола запрепашћивао. Његов високи стас, погурена леђа, беживотно лице осамдесетогодишњег старца, изношен капут, распаран по шавовима, изгужван, округао шешир који је већ двадесет година покривао његову ћелаву главу, на којој је преостао, на самом потиљку, чуперак косе, сад већ ни седе него жућкасте; сви његови

покрети, које је чинио некако бесмислено, као навијена опруга – све је то и нехотице запањивало свакога ко би га први пут видео. И доиста је било некако чудно видети таквог старца, који је преживео свој век, самог, без помоћи – утолико пре што је личио на лудака који је побегао од својих чувара. Запањивала ме је његова необична мршавост: меса на њему скоро није ни било и као да му је преко костију била навучена само кожа. Велике и мутне његове очи, уоквирене модрим колутима, увек су гледале право преда се, никад у страну, и никад ништа нису опајале – у то сам уверен. Иако је гледао у вас, ишао је право на вас, као да је пред њим празан простор. То сам неколико пута опазио. Однедавно је почео да долази Милеру, не зна се одакле, и увек са својим псом. Никад се нико од гостију посластичарнице није упуштао с њим у разговор, а ни он ни с ким од њих није почињао разговор.

„И, зашто се само вуче том Милеру, шта тражи тамо?“, мислио сам стојећи на другој страни улице, и нешто ме је неоодољиво вукло да га гледам. Обузимала ме је некаква љутња, последица болести и умора. „О чему ли мисли?“, питао сам се у себи. „Шта ли му је у глави? А да ли уопште мисли о нечему? Лице му је тако мртво да више апсолутно ништа не изражава. И где је само нашао то одвратно псето које се не одваја од њега, баш као да с њим чини нераздвојну целину, и које толико личи на њега?“ То несрећно псето изгледало је као да има једно осамдесет година. Да, то је неизоставно морало бити. Пре свега, по изгледу је било толико старо колико пси уопште не могу бити, а друго, зашто ми је, чим сам га угледао, одмах синуло у памети да то псето не може бити као остали пси; да је оно – необично псето; да у њему обавезно мора бити нешто фантастично, зачарано, да је оно, можда, некакав Мефисто у псећем облику, и да му је судбина некаквим тајанственим и незнатим нитима сједињена са судбином његовог господара. Гледајући га, човек

би одмах помислио да је сигурно прошло једно двадесет година откако је последњи пут јело. Било је мршава као ко-стур или – куд ћете боље поређење? – као његов господар. Цела му се длака олињала, чак и на репу који је висео као мотка, увек јако подавијен. Дугоуха глава је била туробно оборена. Никад у животу нисам видео тако одвратног пса! Кад су њих двојица ишла улицом, господар напред а псето за њим, његова њушка је сасвим додиривала скутове старчева капута, баш као да је прилепљена. И њихов ход и сав њихов изглед само што нису говорили на сваком кораку: „Стари смо, стари, Господе, како смо стари!“

Сећам се још како ми је једном синило у памети да су старац и псето некако побегли са страница *Хофманових њрича*, илустрованих Гаварнијевим цртежима, па сад шетају по белом свету као живи огласи за ново издање.

Прешао сам преко улице и ушао одмах за старцем у посластичарницу. У посластичарници се старац веома чудно понашао и, стојећи за тезгом, Милер је у последње време почео већ да се мршти од незадовољства приликом доласка тог нежељеног посетиоца. Пре свега, тај чудни гост никад ништа није поручивао. Увек је одлазио право у угао крај пећи и тамо седао на столицу. А ако је његово место код пећи било заузето, он би постојао неко време, у бесмисленој недоумици према господину који је заузео његово место, и одлазио, некако збуњен, у други угао код прозора. Ту би изабрао столицу, полако седао на њу, скидао шешир, остављао га поред себе на под, штап би положио поред шешира, и затим, ослоњен леђима на наслон столице, остајао тако непомичан три-четири часа. Он никад није узимао у руке ниједне новине, није проговарао ниједне речи, нити давао гласа; само би седео, буђећи преда се, и то таквим тупим и беживотним погледом да се човек могао кладити да од свега што је око њега он ништа не види нити што чује. А пас би се повртео два-три пута на једном месту и

мрзовољно скупио крај његових ногу, загњурио њушку између његових ципела, дубоко уздахнуо и, испруживши се по поду колико је дуг, остајао непомичан целе вечери, баш као да је био мртав за све то време. Изгледало је да ова два бића цео дан леже мртва, а кад сунце зађе, наједном оживе једино зато да дођу до Милерове посластичарнице и тиме испуне неку тајанствену, несхватљиву дужност.

Пошто би се тако наседео једно три-четири часа, старац је најзад устајао, узимао свој шешир и одлазио некуда кући. Дизао се и пас и опет, подавијена репа и опуштене главе, као и пре лаганим кораком, механички ишао за њим. Гости посластичарнице су почели најзад на све начине избегавати старца, нису чак ни седали поред њега, баш као да је изазивао у њима одвратност. Али он ништа од свега тога није опажао.

Посетиоци ове посластичарнице већином су били Немци. Они се скупљају овде са целог Вазнесенског проспекта; све сами власници разних радионица: бравари, пекари, бојације, шеширције, седлари – сав патријархалан свет у немачком смислу речи. Код Милера се, уопште узев, пазило на патријархалност. Често је посластичар прилазио познатим гостима, седао за њихов сто и с њима пио покоју чашу пунча. И пси и посластичарева мала деца прилазили су понекад гостима, и гости су миловали и децу и псе. Сви су се међусобно познавали и сви су узајамно поштовали једни друге. И кад би се гости удубили у читање немачких новина, у домаћиновом стану се разлегао *Авјусџин*,* који је на расклиманом и раштимованом клавиру свирала најстарија посластичарева кћи, плава Немица, сва у локнама и налик на белог миша. Валцер се слушао са задовољством. Ја сам одлазио Милеру првих дана сваког месеца да читам руске часописе које је примао.

* *Драји мој Авјусџине* – немачка песма у то време популарна у ма-лограђанској средини. (Прим. прев.)

Кад сам ушао у посластичарницу, угледао сам старца како већ седи код прозора, а пас лежи, као и увек, испружен крај његових ногу. Сео сам ћутке у угао и у мислима поставио себи питање: „Зашто сам улазио овамо кад немам овде баш никаква посла, и не осећам се добро, па би потребније било да се пожурим кући, попијем чај и легнем у постељу? Нисам, ваљда, овде само да посматрам овог старца?“ Обузео ме јед. „Шта се он мене тиче“, мислио сам присећајући се чудноватог, болног осећања с којим сам га посматрао још на улици. „И шта се мене тичу сви ови досадни Немци? Чему ово фантастично душевно расположење? Чему овај непотребни немир, због ситница које опајам у себи у последње време, који ми смета да живим и да ведро гледам на живот; то је већ замерио један мудри критичар, анализујући моју последњу приповетку?“ Али, тако размишљајући и љутећи се, ипак нисам одлазио, а болест ме је, међутим, све више освајала, те ми је најзад било и жао да оставим топлу собу. Узео сам *Франкфуртске новине*, прочитао два-три реда и задремао. Немци ми нису сметали. Читали су, пушили и тек би понекад, доста ретко, саопштавали један другом, на махове и полугласно, неку новост из Франкфурта, или пак виц или досетку знаменитог немачког хумористе Сафира, а после тога би се са удвострученим националним поносом опет задубили у читање.

Одремао сам једно пола часа и тргао се од силне језе. Било је крајње време да идем кући. Али један нем призор, који се у том тренутку збивао у соби, поново ме је задржао. Казао сам већ да се старац, чим би се наместио на својој столици, одмах у нешто укочено загледао и целе вечери не би преносио поглед на друге предмете. Дешавало се да се његов тупи и упорни поглед, који ништа пред собом није разазнавао, заустави на мени; то осећање ми је било веома непријатно, чак и неподношљиво, и ја сам обично што пре мењао своје место. Овог пута је жртва старчева био један

омален, пуначак и необично уредан Немчић, с тврдом, добро уштирканом крагном и необично црвена лица, гост који је допутовао из Риге, трговац Адам Иванич Шулиц; као што сам касније сазнао, био је блиски пријатељ Милеров, али још није познавао старца ни многе од посетилаца. Читајући с уживањем *Сеоској берберина** и пијуцкајући пунч, он је одједном подигао главу и опазио на себи старчев укочени поглед. То га је збунило. Адам Иванич је био веома осетљив и увредљив човек, као уосталом сви „племенити“ Немци. Њему се учинило чудно и увредљиво што га старац тако упорно и дрско гледа. С уздржаним гневом окренуо је поглед од неучтивог госта, промрмљао нешто кроза зубе и ћутке се заклонио новинама. Али ипак није издржао, већ је после једно два-три минута опет подозриво извирио иза новина: срео је опет онај исти упорни поглед, исто бесмислено посматрање. Адам Иванич је и овога пута оћутао. Али кад се то поновило и трећи пут, он плану, сматрајући за дужност да узме у заштиту своје достојанство – и да пред овом племенитом публиком не осрамоти дивни град Ригу, понашајући се као да је њен представник. Шулиц нестрпљивим покретом баца новине на сто, љутито тресну штапићем за који су новине биле причвршћене и ватрено чувајући лично достојанство, сав црвен од пунча и сујете, загледа се својим мајушним зажареним очицама у досадног старца. Као да су обојица, и Немац и његов противник, хтели да савладају један другог магнетском снагом својих погледа, и чекали су ко ће се пре збунити и оборити очи. Лупа оквира за новине и ексцентрично држање Адама Иванича скренули су пажњу свих гостију. Сви одмах престадоше да читају, пију и разговарају и с неом радозналошћу почеше нетремице посматрати противнике. Сцена је постајала врло смешна. Али магнетизам изазивачких очица зајапуреног

* *Сеоски берберин* – немачке новине. (Прим. прев.)

Адама Иванича пропаде сасвим узалуд. Ништа не опажајући, старац је и даље нетремице гледао разбеснелог г. Шулца, очигледно не запажајући да је предмет опште радозналости; као да му је глава на Месецу била, а не на Земљи. Најзад Адама Иванича издаде стрпљење и он плану:

– Зашто ви мене тако упорно гледате? – викну он немачки, оштрим продорним гласом и с претећим изразом лица.

Али његов противник је и даље ћутао, као да није разумео или чак није ни чуо питање. Адам Иванич одлучи да проговори руски:

– Ја вас питати, зашто ви на мени тако пажљив гледати? – викну он с двострученом љутњом. – Ја сам у двор позната, а ви нисте у двор позната – додаде он и скочи са столице.

Али старац се и не помаче. Међу Немцима се зачу љути-то негодовање. И сам Милер, привучен виком, уђе у локал. Кад је видео о чему је реч, помислио је да је старац глув и наже му се над само уво.

– Косподин Шулц вас молил не гледати пажљиво на нега – викнуо је што је могао јаче, добро загледајући чуднога госта.

Старац махинално погледа Милера и одједном се на његову лицу, дотле непомићном, показаше знаци брижне мисли и неког немирног узбуђења. Он се ужурба, саже се, стењући, према свом шеширу, брзо зграби шешир и штап, устаде са столице и, са јадним осмехом – понизним осмехом човека кога терају с места које му не припада, крену да изађе из локала. У тој смерној, покорној журби јадног, оронулог старца било је нечег толико болног, што изазива сажалење и од чега се човеку неки пут срце стегне, да су сви присутни, почев од Адама Иванича, одмах променили своје понашање. Било је јасно да старац не само што није могао никога увредити већ је, напротив, сваког тренутка осећао да га одасвуд могу истерати као просјака. Милер је био добар и сажалив човек.

– Не, не – рече он тапкајући старца по рамену и бодрећи га – останит. Абер, хер* Шулц, врло вас молил не гледати тако пажлив на нега. Он у двор позната.

Али јадник ни сад није разумео; ужурба се још више но пре, саже се да подигне своју стару, поцепану плаву марамицу, која му је испала из шешира, па стаде звати пса, који је непомично лежао на поду и, очигледно, чврсто спавао, заклонивши њушку обема шапама.

– Азорка, Азорка! – прошушкета он дрхтавим старачким гласом. – Азорка.

Азорка се не помаче.

– Азорка, Азорка! – тужно понови старац и гурну пса штапом, али овај остаде непомичан као и раније.

Штап му испаде из руку. Он се саже, клече на оба колена и обема рукама подиже Азоркину њушку. Јадни Азорка! Био је мртав. Угинуо је нечујно, крај ногу свога господара, можда од старости, а можда и од глади. Старац га је гледао за тренутак, пренеражен, не схватајући да је његов Азорка већ мртав. Затим се тихо наже ка своме бившем служи и пријатељу, притиште своје бледо лице уз мртву њушку... Најзад се јадник диже. Био је блед и дрхтао је као у грозници.

– Може се шушељ** направити – поче Милер сажаљиво, желећи да на неки начин утеши старца. – Може се тобар шушељ направити; Фјодор Карлович Кригер направиће изврстан шушељ; Фјодор Карлович Кригер је велики мајстор за направити шушељ – понављао је Милер дижући штап са земље и пружајући га старцу.

– Да, ја изврсно направити шушељ – скромно прихвати сам хер Кригер иступајући напред. То је био висок, сувоњав

* Нем.: Али, господине. (Прим. прев.)

** Шушељ – погрешно изговорена руска реч „чучело“, што значи пуњена птица, пуњена животиња или страшило. (Прим. прев.)

и честит Немац риђе замршене косе и с наочарима на кукастом носу.

– Фјодор Карлович Кригер има велики талент да направи сваки одличан шушељ – додаде Милер, све више се одушевљавајући својом идејом.

– Да, ја имам велики талент да направим сваки одлична шушељ – потврди опет хер Кригер – и ја ћу вам бесплатно од вашег псета направити шушељ – додаде у наступу великодушног самоодрицања.

– Не, ја вам платити за то што ви правити шушељ – повика као ван себе Адам Иванич Шулц, сав црвен, топећи се од великодушности и безразложно сматрајући да је он крив за целу ту несрећу.

Старац је све то слушао очевидно не схватајући и још увек дрхтећи целим телом.

– Причекајте! Попијте чашицу тобар коњак! – повика Милер, видећи да загонетни гост хоће да иде.

Донесоше коњак. Старац механички узе чашицу, али руке су му дрхтале и, пре но што ју је принео уснама, половину је просуо и, не сркнувши ни капи, вратио је чашицу на послужавник. Затим се осмехну чудним осмехом, који је био неуместан у овој прилици, и убрзаним неуједначеним кораком изиђе из посластичарнице, оставивши мртвог Азорку.

Сви су стајали запањени; зачуше се повици:

– *Schwernot! Was für eine Geschichte?** – викали су Немци буљећи један у другог.

А ја сам потрчао за старцем. На неколико корака од посластичарнице, кад се скрене надесно, има једна уличица, узана и мрачна, у којој се дижу огромне куће. Нешто ми је говорило да је старац сигурно тамо скренуо. Ту се зидала дугачка зграда, десно, и сва је била оплетена скелама. Ограда око куће захватала је готово пола улице; поред ограде

* Нем.: Ето ти невоље! Какав случај! (Прим. прев.)

биле су намештене даске за пролазнике. У мрачном углу, између ограде и куће, нашао сам старца. Седео је на ивици дрвеног тротоара и, налакћен на колена, обема рукама придржавао главу. Сео сам поред њега.

– Чујте – рекох скоро не знајући како да почнем – не тугујте за Азорком. Хајдемо, ја ћу вас одвести кући. Умирите се. Одмах идем по фијакер. Где станујете?

Старац не одговори. Нисам знао шта да радим. Пролазника није било. Одједном он поче да ме хвата за руку.

– Гуши ме! – каза промуклим, једва чујним гласом – гуши ме!

– Хајдемо вашој кући! – викнуо сам устајући и дижући га силом. – Попићете чај и лећи у постељу... Сад ћу вам довести фијакер. Позваћу и лекара... Познајем овде једног...

Не сећам се шта сам му још говорио. Он хтеде да устане, али тек што се мало подигао, поново паде на земљу и опет поче нешто да мрмља својим промуклим, загушеним гласом. Нагнуо сам се још ближе према њему и послушкивао:

– На Васиљевском острву – крклао је старац – на Шестој линији..., на Шестој линији...*

И ућуга.

– На Васиљевском острву станујете? Па ви сте погрешили, треба ићи лево, а не десно. Ја ћу вас одмах одвести...

– Старац се није мицао. Узео сам га за руку: рука паде као мртва. Погледах му лице, дотакох га – био је већ мртав.

Чинило ми се да све то сањам. Овај догађај задао ми је много главобоље, али за то време моја грозница је сама од себе прошла. Пронађен је старчев стан. Само, он није становао на Васиљевском острву, већ неколико корака од места где га је смрт затекла, у Клугеновој кући на четвртом спрату, под самим кровом, у засебном стану од малог

* Васиљевско острво – део Петрограда; линија у значењу – улица. (Прим. прев.)

предсобља и једне велике собе, веома ниске таванице, с три отвора налик на прозоре. Живео је страшно бедно. Од намештаја је имао само сто, две столице и један стар, ужасно стар диван, тврд као камен, из кога је на све стране штрчало лико;* показало се да је и то било газдино. Пећ се, очевидно, већ давно није ложила; ни свећа се није могла наћи. Ја сад озбиљно сматрам да је старац почео да одлази Милеру једино да би могао мало да поседи поред светлости и да се огреје. На столу су стајали празан зелени лончић и кора тврдог хлеба. Новца се није нашло ни копејке.

Чак није имао ни чистог рубља да га сахране; неко је дао своју кошуљу. Јасно је било да овако сасвим сам није могао живети и да га је свакако неко, макар повремено, обилазио.

У столу је нађена легитимација. Покојник је био странац, али руски поданик, Јеремија Смит, машинист, стар седамдесет осам година. На столу су биле две књиге: *Кратка ђеографија* и Нови завет у руском преводу, с примедбама писаним оловком на маргинама и с белегама од ноката. Књиге сам узео себи. Распитали смо се код станара, код власника куће – али нико о њему скоро ништа није знао. Станара је у тој кући било врло много, скоро све саме занатлије и Немице које издају стан са храном. Управник куће, племић, такође је мало шта могао да каже о свом бившем станару, осим то да је стан издаван за шест рубаља месечно, да је покојник живео у њему четири месеца, али за два последња месеца није платио ни копејке, те су га морали терати из стана. Питали смо да ли му је ко долазио. Али нико није могао на то дати задовољавајући одговор. Кућа је велика: ко све не залази у такав Нојев ковчег, ко ће их све запамтити. Вратар, који је служио у тој кући пет година и који би, вероватно, могао бар нешто објаснити, отишао је пре две недеље у свој завичај, у госте, и оставио, да га

* Лико – лика, унутрашњи влакнасти слој коре дрвета. (Прим. ур.)

замени, свог нећака, млада момка који још није упознао ни половину станара.

Не знам тачно чиме се управо завршило све то информисање, али старца су, најзад, сахранили. Тих дана, поред других својих послова, отишао сам на Васиљевско острво, у Шесту линију, и тек кад сам дошао тамо, подсмехнуо сам се самом себи: шта сам могао видети у Шестој линији осим низа обичних кућа? „Али зашто је“, мислио сам, „старац умирући спомињао Шесту линију и Васиљевско острво? Да то није било у бунилу?“

Разгледао сам опустели Смитов стан и свидео ми се. Изнајмио сам га. За мене је било најважније што је соба била велика, мада врло ниска, тако да ми се у прво време увек чинило да ћу ударити главом о таваницу. Уосталом, ускоро сам се навикао. За шест рубаља месечно није се ни могло добити нешто боље. Привлачило ме што је стан био засебан; требало се још само побринути за послугу јер се без послуге у њему апсолутно није могло становати. Вратар ми је обећао да ће у прво време долазити макар једанпут дневно да ме послуша ако затреба. „А ко зна“, мислио сам, „можда ће неко и навратити да пита за старца!“

Међутим, прошло је већ пет дана откако је умро, а још нико није дошао.